

ИЗНОСЪТ НА ЗЪРНЕНИ ХРАНИ ОТ СВИЦОВ В КОНТЕКСТА НА „ДЪЛГАТА ДЕПРЕСИЯ“ ОТ 1873 – 1896 Г.

Маргарита МАРИНОВА

Abstract: *This article reviews the export of grain foods from the most important Bulgarian export center of the Danube River - Svishtov. The influence of domestic factors and the depression of 1873-1896 on the prices of cereals are taken into account in the analysis of the exports dynamics. The main finding is the that strategies to deal with it were successful in the short term, but in the long term they slow down the capital accumulation and modernization of agriculture.*

Key words: *Svishtov, „long depression“, grain foods, exports, capital accumulation, modernization, agriculture.*

JEL: N73

Въпросът за отгласа в България на световната икономическа криза от 1873-1896 г., известна като „дългата депресия“, все още не предизвиква сериозен изследователски интерес. Това се отнася с особена сила за влиянието върху българското селско стопанство и търговия на спада в цените на зърнените храни, който протича през тези години в Европа. Общите изводи са, че депресията се отразява върху приходите и състоянието на държавния и на общинските бюджети, че тя засяга повече селяните, отколкото търговците (Economic history, 1981, pp. 224-228) и те по същество са верни. В различните производствени райони и търговски центрове обаче тези последици имат специфични проявления и настоящото проучване е опит за изясняване влиянието на депресията върху износа на зърнени храни от Свищов. От Освобождението до 1897 г. 45,97% от износа на зърнени храни от страната преминава през осемте дунавски пристанища и по процентен дял Свищов винаги е на първо място сред тях (Marinova, 2016, pp. 371-373). Неговите търговци-житари изнасят храните от зърнопроизводителните райони на централната северна България и осветляването на резултатите от тяхната дейност би спомогнало да се видят по-ясно връзката между износа и стопанско развитие на града и околията и някои специфични страни от търговията на крайдунавските пристанищни центрове. Разработката представя движението на износа на зърнените храни, както и на общия износ, по количес-

тво и стойност през отделните години, очертава влиянието на вътрешните фактори (състояние на реколтите, природни бедствия, войни, политически кризи и др.) и на международната конюнктура за неговото увеличаване или намаляване и проследява отражението на спадащите цени върху икономическото състояние на търговците и селяните в Свищовски окръг в краткосрочен и дългосрочен план.

Изворовата база на изследването включва публикуваните годишни обзори на Статистическото бюро за външната търговия на България и изложения на окръжни управители и други държавни чиновници за положението в Свищовски окръг. Привлечен е ценен архивен материал за свищовската търговия от Държавен архив – Велико Търново. Използвани са и сведения и оценки от централната, регионалната и местната преса. Авторът се позовава и на изследванията на К. Попов, Б. Боев, Б. Янчулев, В. Хаджиниколов и Л. Беров, в които се съдържа информация във връзка с разглежданата тема. Много ценен източник би била търговската документацията на житарските фирми, но за съжаление за сега няма сведения тя да е съхранена. В методологичен план в работата са използвани причинно-следствения и сравнителния методи на анализ.

В икономическата, както и в стопанско-историческата наука, съществуват различни мнения за същността, особеностите и последиците от аграрните кризи, тъй като те в исторически план предлагат различни разновидности (Kuznets, & Nikulin, 2016, pp. 4-7; Yanchulev, 1930, pp. 245-255). За всички обаче е валидно, че те настъпват по-бавно и са по-продължителни от индустриалните (Yanchulev, 1930, p. 245). Аграрната криза от 1873 г. започва със спад в цените на храните на световните борси след години на непрекъснат техен ръст и е последвана от продължителна депресия. Тя е причинена от увеличеното зърненото производство на САЩ, Канада, Русия, Австралия, Индия, Аржентина и на техните експортни възможности, поевтиняването на продукцията, внасяна от тези държави на европейските пазари като следствие от поевтиняването на транспорта, индустриализирането на Средна Европа. Таблица 1 ни дава представа за движението на средната борсова цена на европейските житни пазари в годините на депресията. Данните в нея са резултат от изследванията на К. Попов и те най-често се използват в нашата стопанско-историческа литература. Тъй като в статията не се анализират структурата на износа и делът на отделните култури в него (това изисква предварително проучване на редица други въпроси и друга методология за обработка на данните) и предвид на това, че сред изнасяните зърнени храни от Свищов преобладава пшеницата, в настоящото проучване тези ценови показатели ще ни служи като ориентир за проявите на депресията.

Таблица 1.

**Средногодишна цена на житото на европейските житни пазари
(на 100 килограма зърно в лева) (Роров, 1916, р. 164)**

Година – цена	Година – цена	Година – цена
1873 г. – 32,79 лв.	1881 г. – 25,34 лв.	1889 г. – 16,63 лв.
1874 г. – 31,16 лв.	1882 г. – 25,20 лв.	1890 г. – 17,84 лв.
1875 г. – 25,25 лв.	1883 г. – 23,25 лв.	1891 г. – 20,68 лв.
1876 г. – 25,81 лв.	1884 г. – 19,93 лв.	1892 г. – 16,91 лв.
1877 г. – 31,72 лв.	1885 г. – 18,35 лв.	1893 г. – 14,72 лв.
1878 г. – 25,95 лв.	1886 г. – 17,33 лв.	1894 г. – 12,76 лв.
1879 г. – 24,50 лв.	1887 г. – 18,17 лв.	1895 г. – 12,90 лв.
1880 г. – 24,78 лв.	1888 г. – 17,80 лв.	1896 г. – 14,63 лв.

Прегледът на стойностите в Таблица 1 показва, че спрямо предходни, има няколко години на силен спад на цените на житото – 1875, 1876, 1878, 1883-1884, 1892 години. Най-ниските нива на депресията са през 1894 и 1895 г. Годините, в които цените тръгват по-видимо нагоре, са 1877, 1891, 1896 г., а през останалите те се движат предимно плавно надолу, но има и някои години, в които те леко се повишават. В рамките на тази конюнктура се осъществява износът на зърнени храни от Свищов, представен в Таблица 2. В нея са изнесени данните за количеството и стойността на износа от пристанище Свищов, на количеството и стойността на изнесените зърнени храни и техния процентен дял в общия износ според официалните годишни статистики. Началната година е 1882, защото от тогава събирането на дните се извършва по-организирано и систематизирано. В хода на анализа ще използваме информацията, които двете таблици съдържат.

Таблица 2.

**Състояние на износа от Свищов
(Количество и стойност на общия износ, количество и стойност
на износа за зърнените храни и неговия процентен дял в общия износ)**

Година	Общ износ		Износ на зърнени храни			
	Количество в килограми	Стойност в лева	Количество в килограми	Стойност в лева	% от количеството	% от стойността
1882	28 160 573	2 351 170	27 001 604	1 808 237	95,8	76,9

1883	47 258 413	4 072 888	44 386 474	3 538 491	93,9	86,8
1884	22 380 310	2 132 559	18 470 264	1 511 956	82,5	70,8
1885	38 781 923	3 151 248	37 206 111	2 816 269	95,9	89,3
1886	22 263 368	2 798 852	21 061 124	2 023 971	94,5	74,7
1887	27 413 895	3 304 006	26 587 289	2 628 179	96,9	79,5
1888	46 655 077	4 879 375	44 866 064	4 272 555	96,1	87,5
1889	80 856 396	7 981 273	75 409 160	7 486 750	93,2	93,8
1890	50 229 792	4 459 456	47 107 410	3 957 527	93,7	88,7
1891	46 623 126	5 206 430	42 137 156	4 173 752	90,3	80,1
1892	41 870 195	5 011 525				
1893	76 491 817	6 480 404	75 346 589	6 154 198	98,5	94,9
1894	55 002 227	4 487 506	48 639 671	3 848 088	88,4	85,7
1895	41 167 792	4 781 254				
1896	71 244 492	7 904 010	69 649 737	7 614 314	97,7	96,3

Източник: Таблицата е направена въз основа на обобщение на данните, съдържащи се в Годишните статистики за търговията на Българското княжество с чуждите държави от 1883 до 1896 г., поместени в литература в края на статията. Отсъствието на някои данни за 1892 и 1895 г. се дължат на липсваща информация в достъпните източници.

През последните десетилетия на Възраждането Свищов вече е утвърден национален лидер в износа на зърнени храни и други селскостопански произведения към централна и средна Европа и към пристанищата в Галац, Браила и Сулина¹. Какво е въздействието върху житната търговия на започналата през 1873 г. криза, първите сведения за която достигат до Свищов през есента на същата година, е трудно да се определи, тъй като нейната история, както и историята на търговски фирми, свързани с нея, все още не е изследвана. За сега е проучена само дейността на най-големия свищовски търговец Цвятко Радославов, който е и крупен износител на зърно от районите на Свищов, Никопол, Плевен, Горна Оряховица, Търново и др., и резултатите от анализа водят до заключението, че той проявява прозорливост, съзирайки настъпващата опасност: за кратко време приключва старите си сделки, сключени при старите цени, реализира няколко малки сделки при новите и в края на 1873 – началото на 1874 г. окончателно се отдръпва от търговията с жито (Drumeva, 2018, pp. 241-242). Дали и други фирми следват стратегията на Радославов, дали някои под

¹ По-подробно за търговията в Свищов през Възраждането вж. (Drumeva, 2018, pp. 18-111).

напора на задължения и неизгодни сделки фалират или пък само ограничават дейността си поради спада на печалбите или други локални или лични причини, са все въпроси, по които не би било редно да се спекулира. Налице са обаче основания, които позволяват да допуснем, че започналата депресия не нанася силен удар върху износа от Свищов, а те са, че през 1873-1875 г. възникват нови житарски фирми като за четири от тях имаме сигурни сведения – „Братя Д. Стамови“ (1875 г.). „Бръчков & Кодов“ (1874 г.). „Братя Самоковлиеви“ (1873 г.); „Братя Апостол и Атанас Моневи“ (1873 г.)². В обширните райони в централната част на Дунавската равнина се произвеждат значителни количества зърнени храни, а това привлича нови износители и обещава печалби, особено ако те нямат обременяващи задължения от предишни дейности. А и вероятно се очаква спадът на цените да бъде кратковременен. Тези търговски къщи, заедно с други две възрожденски фирми за търговия с храни – Георги Високов (1864 г.), Филип Маринов (1871 г.)³, стоят стабилно на пазара десетилетия след Освобождението. Все пак предвид обвързаността на свищовските търговци с международните пазари – както на износителите, така и на вносителите на колониални и манифактурни стоки от Австро-Унгария, мнението на Ф. Каниц, че голямата банкова и търговска европейска криза от 1873 г. спира бързото развитие на града, тъй като води до спад в доходите и липса на капитали (Kanitz, 1995, p. 43) изглежда логично, но бъдещи изследвания ще трябва да го конкретизират и обогатят.

В годините на Руско-турската освободителна война (1877-1878 г.) търговските връзки на българските земи с европейските държави са прекъснати и депресията в цените излиза извън вниманието на свищовските търговци още повече, че тогава пазарната конюнктура в северна България става изключително благоприятна за тях. Руската компания „Грегер, Горвиц и Коган“, която отговаря за снабдяването на царската армия, изкупува зърнените храни на по-високи цени, тъй като нейната печалбата се състои от 10% комисионна върху тяхната пазарна цена (Hadzhinikolov, 1985, p. 124). Това покачва цените на храните и на стоките от първа необходимост. Свищовските търговци-житари стават едни от основните снабдители на компанията, тъй като имат силна готовност за това. От началото на 1877 г. по инструкции на Гр. Начович, който по това време участва в мисията по събирането на военни и политически сведения за руската армия, те, и особено по-едрите сред тях, изкупуват храни в големи количества (Parapunsky, 1987, p. 108). Идеята е да се подsigури изхранването на войската в предстоящата война и да се елиминират чужденците от това посредничество.

---

² Държавен архив – В. Търново, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 21-22; л. 25-26; л. 29-30; л. 33-34.

³ ДА – Велико Търново, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 32-33; л. 67-68.

Търговците имат и запаси от предходната година, тъй като през 1876 г. турското правителство, с оглед евентуална бъдеща война, забранява износа на зърнени храни и голяма част от тях остават в частните хамбари. Още повече, че 1876 г. се оказва изключително плодородна, както и 1877 г. (Stoyanov, 1987, pp. 97-100). През есента на 1877 г. свищовските житари доставят храни на Главното интендантство и на специално Дружество кантора за хлебопечене и отчитат добри печалби, руските рубли радват и селяните, и занаятчии, и търговци на колониални стоки, които продават изгодно на русите своите произведения. Печелившата търговия привлича предприемчивия свищовец и в града се основават нови житарски фирми. От 1878 г. водят началото фирмите „Иван Панев & Синове“⁴, „Стерю Линков“⁵, „Илия А. Иванов“ (Bulgarian Almanac, 1897, p. 1452). Що се отнася до размера на спечелените „руски пари“ точни данни няма. Обективността на изказаното мнение от месния стамболовистки вестник „Народна гордост“ през 1887 г. че спечеленото възлиза на по „...стотина лири“, попаднали в ръцете на стотина търговци⁶ буди съмнения, тъй като вестникът принципно отрича стопанското значение на руските пари. Вероятно спечеленото е повече, за което съдим и от острата реакцията на населението в града срещу политиката за демонетаризацията на руската рубли в периода 1881-1887 г.⁷

Депресията в цените на зърнените храни не може да бъде отчетена като влияещ фактор върху износа от Свищов и през 1878-1879 г., тъй като през тези години храни от страната се експортират за кратък период – само за месеците от януари до септември 1879 г. Поради слабите реколти през 1878 и 1879 г., за да осигурят прехраната на населението и зърно за посев, управляващите на два пъти забраняват износа: март – декември 1878 г. и август 1879 г. – март 1880 г. Търговците-житари в Свищов приемат първата забрана като временна мярка и не спират изкупните си сделки като складират храните в очакване тя скоро да отпадне. Малко преди втората забрана те се готвят да спечелят от временно добрите условия на пазара в Румъния. Там през лятото на 1879 г. цените се вдигат с 30% и търговци от Свищов и Варна купуват храни на по-ниски цени от тамошните, с цел да ги продадат изгодно. Намеренията им са осуетени⁸, но сведения за загуби от този ход няма. За месеците на разрешения износ във ведомостите за външната търговия няма данни за това какъв дял от него се пада на

⁴ ДА – Велико Търново, Ф. 928 К, оп. 1, а.е. 645, л. 30-31.

⁵ ДА – Велико Търново, Ф. 928 К, оп. 1, а.е. 261, л. 49.

⁶ Народна гордост, II, 29, 17 март 1887, с. 3.

⁷ Български глас, II, 15, 8 февруари 1881, с. 1-2; Български йглас, II, 16, 12 февруари 1881, с. 1-2; Славянин, III, 10, 29 август 1881, с. 79; Славянин, III, 17, 17 октомври 1881, с. 126; Народна гордост, II, 18, 6 февруари 1887, с. 3 и др.

⁸ Български глас, I, 64, 14 август 1880, с. 1-2.

отделните пристанища⁹. За следващите няколко години – от 1880 до 1882 г. наличните статистически данни, макар и не винаги добре систематизирани, сочат намаляване на износа, в това число и на храни, от Свищов¹⁰ (Statistics, 1883, pp. 44-49; Statistics, 1887, pp. 12-13; 174-179, 520). И тогава, според нас, отгласът на борсовите европейски цени няма пряко влияние върху него, а основната причина за спада е намаляването на селскостопанското производство вследствие на лошите реколти (Веров, 1988, pp. 110-111) и последиците от войната (унищожен инвентар, липса на работен добитък и др.). Особено ниски са добивите в Свищовско и Русенско и през 1881 г. в. „Славянин“ призовава правителството да прецени дали да не спре износа, за да не настъпи глад¹¹. Налице са и очаквания, че цените скоро отново ще се повишат (настроение, което има привърженици и в Европа) (Воев, 1898, pp. 57-67). Селяните на този етап компенсират неблагоприятията от реколтите като увеличават непрекъснато размера на обработваемата земя. В Свищовски окръг, който през 1882 г. включва Свищовска и Никополска околии с общо 69 села и който е по-рядко населен, а земята – изключително подходяща за отглеждане на зърнени култури, това става чрез покупко-продажба, за която се използват спечелените руски пари (разрушени села от войната в окръга няма), чрез заграбване на останалите свободни земи след изселването на татарите и черкезите, които живеят компактно в седем села в окръга, както и чрез разораване на общински земи и присвояване на земи от правителствени сувати¹².

Въпреки трудностите на следвоенното време, свищовските търговци-житари възстановяват прекъснатите връзки със своите закупчици и посредници в районите на централна северна България и утвърждават ролята на града като най-важния износен дунавски център. Тяхната група е съставена почти изцяло от хора с български произход, за разлика от картината в другите крайдунавски градове, където преобладават гърците и евреите¹³. Българският характер на свищовската житна търговия се оценява изключително високо от обществеността в страната, която вижда в този факт проява на национална независимост и напредък и се сочи като пример, който трябва да следват в Русе, Видин и др. градове¹⁴. Това обаче коства и усилия, и средства на свищовци, защото за да

---

⁹ Държавен вестник, I, 28, 27 февруари 1880, с. 2.

¹⁰ Държавен вестник, II, 71, 13 септември 1880, с. 4; Държавен вестник, II, 78, 11 октомври 1880, с. 3.

¹¹ Славянин, III, 10, 29 август 1881, с. 77.

¹² Независимост, V, 16, 22 октомври 1880, с. 1-2; Държавен вестник, V, 84, 4 август 1883, с. 783-785.

¹³ Славянин, III, 30, 21 януари 1882, с. 234.

¹⁴ Целокупна България, I, 6, 13 юли 1879, с. 1-2.

елиминират в своите райони еврейските и гръцки фирми, които винаги купуват по-скъпо, трябва да предлагат на селяните изгодни и за тях цени. Конкуренцията се засилва и от обстоятелството, че в града от войната насам остават, макар и временно, търговци-чужди поданици, част от които също се занимават с житарство¹⁵.

През 1883 г. износът от Свищов нараства значително. Причините за това, според доклада на свищовския окръжен управител до министъра на вътрешните работи от лятото на 1883 г. са: достатъчно земя за обработване и то земя твърде плодородна, добрата реколта, близостта до скелята и най-вече „... добрите цени на храните, които тази година намериха“¹⁶. Можем да допуснем, че отгласът от спада в цените на европейските борси, който е доста силен през 1883 г., идва до България по-късно. В тази връзка трябва да се отбележи, че отношението износ – международни цени не бива да се възприема като механична зависимост, а в него трябва да се търси степен на синхронност в проявата на общи за европейското стопанство тенденции.

През 1883-1884 г. цените на храните на европейските борси рязко се понижават поради наводняването на пазара с евтините храни от Русия САЩ, Индия и този спад продължава и през следващите няколко години, но вече по-плавно, както се вижда от Таблица 1. Споделяните в Европа очаквания, че депресията няма да е продължителна, окончателно пропадат (Воев, 1898, р. 68). През 1884 г. въз основа на своя собствен опит, и по твърде болезнен начин, това осъзнават и свищовските житари. От тази година износната търговия навлиза в период на застой. Данните в Таблица 2 показват, че в периода между 1884 и 1886 г. движението на износа, в това число на зърнените храни, е колебливо, без ясно изразена оптимистична перспектива с оглед на цените на борсите. Застоят не бива да се разглежда като отсъствие на развитие или спиране на дейност за известно време, а като състояние с твърде ограничени възможности за успешни сделки, което води до недостиг на собствени средства за поддържане на деловата активност. Основание за това наше заключение ни дават становищата на Свищовския общински градски съвет за състоянието на търговията в града. При честите обсъждания на данъчната и бюджетната политика през 1884–1886 г. многократно се подчертава, че търговията е в състояние на застой (както износната, така и вносната), че търговците едва могат да припечелят от сделките си, за да не прекъснат работа, че те са изключително притеснени от липсата на пари, тъй като са вложили всичко спечелено в покупка на стоки, които не могат да реали-

---

¹⁵ ДА – Велико Търново, Ф. 661К, оп.1, а.е. 22, л. 92-93.

¹⁶ Държавен вестник, V, 84, 4 август 1883, с. 784.

зират или реализират с ниски печалби¹⁷. Зад тези констатации очевидно стоят голямо вътрешно предлагане на храни и дефицит на търсенето на външните пазари, още повече, че реколтите през тези години са сравнително добри както за Свищовски, така и за Плевенски и Търновски окръзи, където свищовските търговци утвърждават влиянието си, въпреки някои съпътстващи всяка земеделска година непредвидени ситуации¹⁸. Сериозни препятствия пред износната търговия създава Сръбско-българска война, както и политическата криза от 1886-87 г.¹⁹. Увеличението на износа започва през 1887 г. и продължава и през следващите, което бележи и края на застоя.

В качествата си на самостоятелни стопански предприятия фирмите-износителки на храни в тези години преминават през „криза на резултатите“ (ако приложим някои теоретико-методологически изводи за характеристиките на циклите и кризите в производствена дейност на предприятията (Tsvetkov, 2012, pp. 482-483)). Тя възниква при намаляване на оборота и броя на сделките с основната стока-лидер и има за последица намаляване на собствения капитал. До следващата фаза – „криза на ликвидността“, при която фирмите стават неплатежоспособни или има заплаха от загуба на платежоспособност, свищовските търговци не стигат, косвеното доказателство за което е, че за сега не откриваме сведения за фалит на фирми. Решаващата роля да се избегне „криза на ликвидността“ се пада на Българската народна банка (БНБ). С приетия през януари 1885 г. нов устав условията за получаване на краткосрочен, така и на дългосрочен ипотечен кредит вече са по-благоприятни и свищовските търговци стават едни от най-сериозните клиенти на банката (Marinova, & Vacheva, 2018, pp. 95-97). Това им помага да преодолеят застоя и след успокояване на политическата обстановка да продължат с успех дейността си.

Нуждата от средства принуждава търговските кръгове да предприемат действия за модернизирание на кредитното дело в града. Те правят опит да изградят институция на организирания кредит в лицето на едно спестовно акционерно дружество. Сведенията са изключително оскъдни, но от тях все пак става ясно, че през септември 1885 г. вече се обсъжда проекто-устав на едно бъдещо дружество. Съединението и последвалите събития обаче снемат въпроса от дневния ред на ангажираните с проекта лица²⁰. Не се знае кои са инициаторите,

---

¹⁷ ДА – Велико Търново, Ф. 661К, оп. 1, а.е. 23, л. 44-45; л. 68-70; а.е. 23, л. 98-99; а.е. 23, л. 115-116, 124; а.е. 24, л. 9; а.е. 24, л. 39; а.е. 24, л.102-103; а.е. 25, л. 14-18.

¹⁸ Държавен вестник, VII, 99, 28 септември 1885, л. 4; Държавен вестник, VII, 61, 28 юни 1886, л. 7-8; Отечество, I, 26, 9 юни 1884, с. 2.

¹⁹ Народна гордост, II, 26, 6 март 1887, с. 3.

²⁰ Народна гордост, III, 9, 17 март 1888, с. 3.

но косвени сведения насочват към онези деятели, които през 1888 г. се заемат отново с инициативата и създават „I-вото свищовско спестовно акционерно дружество“, което започва да работи от началото на 1889 г. и сред които има изявени търговци на храни.

От втората половина на 80-те години на XIX в. зърнопроизводството в България нараства и страната все по-видимо участва на международния зърнен пазар, нагаждайки се към депресията и приемайки за незаобиколим, при това най-важен фактор, на външната среда. (Воев, 1898, р. 60). Голямата част от експорта преминава през дунавските пристанища. Данните от Таблица 2 сочат увеличаване на общия износ и на износа на зърнени храни през 1887-1889 г. при все, че европейските цени са във фаза на постепенен спад. Нарастването се дължи на много добрите реколти в повечето окръзи (Веров, 1988, р. 111) и особено в Свищовски²¹ (Statement, 1889, р. 5; Statement, 1890, pp. 8-9). Големите обеми на износа, дори при по-ниските международни цени, осигуряват печалбите на търговците, а нарастващото селскостопанско производство в Свищовски, Търновски, Русенски, Плевенски, също Севлиевски окръзи, е стимул за възникване на нови износни фирми – „Фичев, Халачев & Сие“ (1888 г.), „Васил Хр. Стаевски и Минко Хр. Стаевски“ (1889 г.), Цани Тихов & Синове“ (1888 г.), „А. Бръчков & Ю. Начев“ (1886 г.), „Н. Попов & А. Минчев“ (1888 г.)²², Михаил К. Аврамов (1888 г.)²³ и др. Свищовските търговци – житари получават одобрение и признание за народополезната си дейност. Износът на храни вече се разглежда като фактор, който стимулира зърнопроизводството тъй като обезпечават реализацията на неговата продукция въпреки депресията в цените и общия икономически застои в Европа (Statement, 1889, р. 20). Чрез своите качества – висока търговска култура, интелигентност, предприемчивост и енергия и с кредитната помощ от БНБ и местното кредитно дружество те израстват като могъща икономическа сила в града.

Ударите, които американската и руската конкуренция нанасят на българския износ най-болезнено чувстват селяните и всяка, дори и най-малка промяна в цените, рефлектира пряко върху положението им. Така например през 1888 г. при добрата реколтата в Свищовски окръг, цените на храните са доста ниски и това носи „вреда на производителите“, а през 1890 г., когато реколтата е слаба, но цените по-високи, „трудът на земеделеца е възнаграден“ (Statement, 1891, р. 6). С увеличаване на данъчната тежест и разширяване на потребностите, селяните, за да задоволят нуждите си в условия на намаляващи доходи, продават

---

²¹ Народна гордост II, 54, 19 юли 1887, с.3.

²² ДА – Велико Търново, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 35-35; л. 59-60; л. 63-64; л. 66-67; л. 86-87.

²³ ДА – Велико Търново, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 261, л. 66.

реколтата на ниски цени. Широко разпространение добива и продажбата на „зелено“, която им носи сериозни загуби (Statement, 1891, p. 6).

Свищовските търговци, респективно и селяните-производители, страдат от „...скъпото и прескъпо посредничество на румънските и еврейските комисионери“ на пиацата в Галац, където отиват храните от Свищов (Statement, 1889, p. 5). В желанието си за печалба, румънските търговци изкупуват българското жито на твърде ниски цени, а го продават на световните борби на по-високи. Така разликата надминава много размера на навлото за превоз и платените мита от тяхна страна (Воев, 1898, pp. 77-78). През 1888 г. на свое заседание Свищовския окръжен съвет разглеждат този въпрос и предлага да се помисли за създаване на едно българско дружество, което да има свои агенти на борсите в Париж и Лондон и така да се избегне некоректното и скъпо посредничество на Галац, но подобна инициатива не се реализира (Statement, 1889, p. 5).

От 1890 до 1896 г. износът на зърнени храни от Свищов като количество и стойност не е еднозначен: спадът през 1890 г. е следствие от изключително слабата реколта в цялата страна поради засушаването – тя е с 25% по-малка от тази през 1889 г. (Воев, 1988, p. 111), а увеличението през 1896 г. – на изключително повсеместно плодородие (Воев, 1988, p. 112) и на повишаване на цените; спадът през 1894-95 г. е резултат ниските цени през най-острата фаза на депресията. Тогава обаче свищовския износ не се „огъна“ и не изпадна в застои, както през 1884-1886 г. Благодарение на натрупаните капитали, личните си качества, помощта на БНБ и на частните кредитни институции, както и на нарасналите възможности на селското стопанство, през първата половина на 90-те години свищовските търговци успяват да се противопоставят успешно на неблагоприятната конюнктура. През тези години възникват нови житарски фирми, „Бр. Караначеви“ (1894 г.), „Цвятко Минков и Д. Симеонов“ (1895 г.), „Братя Иван и Андрей К. Самоковлиев“ (1895 г.), „Цани Тихов, синове & Младен Ат. Стаменов“ (1896 г.), „Братя Васил и Христо Маринови“ (1892 г.)²⁴. Така групата на житарите към 1897 г. наброява около 55 еднолични и дружествени фирми, но за да се знае техния точен брой и възможности, се изисква специално проучване. Основават се и две нови кредитни институции – „Свищовско спестовно акционерно дружество „Дунав“ (1894 г.) и банкерската къща „Буров & Абаджиев“ (1895 г.), които да подпомагат търговията, в която, въпреки моментния спад тогава, се вижда сериозна перспектива и съответно сигурни печалби за акционерите на дружеството и банкерите (Marinova, & Vacheva, 2018, pp. 70-71).

---

²⁴ ДА – Велико Търново, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 23-24; л. 35-36; л. 50-51; л. 52-53; л. 75-76.

За разлика от търговците, селяните в окръга, които през 1884-86 г. преживяват по-леко трудностите от спада в цените, през 90-те години стават тяхна жертва и положението им се определя като крайно незадоволително. През 1894 г. годишната печалба на едно 5 членно семейство в Свищовски окръг, което владее 100 декара земя, обработвана с един чифт волове като под угар остава една четвърт от нея, възлиза средно на 226,85 лв. От тях за данъци към държавата и окръжието се отделят 119, 41 лв. и за семейството остават 107, 44 лв. като от тях трябва да се платят общински данъци и да посрещнат нерегламентирани разходи. За да задоволят нуждата си от пари, те прибегват до услугите на лихвари, БНБ и Земеделската каса. Задлъжнялостта на селското население в окръга през същата година към разните лихвари е 1,484 036 лв.; към БНБ – 51,347 лв., към Земеделската каса – 642,918 лв. Общият дълг възлиза на 2,178,502 лв. и всяко домакинство трябва да поеме средно по 183 лв. (Statement, 1895, pp.14-22). Към края на разглеждания период рационализацията на селскостопанското производство в окръга се намира на твърде ниско ниво (Statement, 1896, p. 31).

През годините от 1882 до 1896 т. процентният дял на стойността на зърнените храни в общата стойност на износа се движи между 70-96%, като в преобладаващия брой години е 80-90%. Процентният дял на количеството изнесени храни в общия износ е между 82 и 98%. като през повечето години е между 88 и 93%. Най-много се изнася пшеница с тенденция към непрекъснато увеличение, както е и при царевичата, която заема второто място в листата. През три години – 1882-1883 и през 1893 г. по изнесено количество, но не и по стойност, царевичата измества пшеницата. Ръжта заема не малък дял в износа, тенденцията при нея е противоречива, но по-скоро към увеличение през повечето години. Спад се забелязва в износа на овеса и ечемика. През две години пшеницата бележи най-високи показатели в износа и по количество и по стойност – 1889 и 1896 г. Тогава и износът като цяло е с най-добри стойности по тези показатели. Тенденцията към нарастване на износа на пшеница и царевича е обща за страната (Роров, 1899, p. 205). Освен зърнени храни, от Свищов се изнасят рапица и продукти от животински произход.

Износът на зърнените храни от Свищов в годините на „дългата депресия“ е важен фактор за напредъка на селското стопанство в голяма част от районите на централна северна България. Удобството от близостта до пристанището, активността на свищовските търговци и успехите им на международния пазар, способстват за развитието на стоковото производство. Доходността на търговията увеличава богатството и на града, което води до нарастване бюджета на общината, което позволява тя да започне осъществяване на редица благоустройствени мероприятия. Едновременно с това обаче транзитният характер на търговията доп-

ринася за оформяне облика на града като търговско-транспортен център и възпира изграждането на модерна икономическа градска структура, базирана на триадата производство-търговия-транспорт. Свищов не се ангажира да преработва богатата продукция на прилежащия му аграрен район и остава град-пристанище, чието развитие, както казват самите свищовци, е изцяло свързано със „скелята“.

Депресията в цените на зърнените храни от 1873-1896 г. провокира адаптивните възможности на търговците и на селските стопани. Първите развиват умения за справяне с динамичната и несигурна външна среда и с помощта на държавата в краткосрочен план постигат успехи. Депресията обаче забавя темпа и снижава резултатите от натрупването на капитали в един от специфичните за България пътища за това – външната търговия със зърнени храни. С оглед бъдещето на Свищов, това възпита вложението на капитали в стопански форми (предприятия, банки, акционерни дружества в града), където той би могъл да функционира по съвременен начин. В работата на търговците не намира проявление и тенденцията към концентрация на капитал, която би могла примерно да доведе до създаде на акционерно дружество за обща търговия, което да е по-конкурентноспособно на външните пазара. Селските стопани се борят с кризата, разчитайки на екстензивните фактори на растеж, и адаптивната им стратегия се свежда до разнообразяване на отглежданите култури, според дохода, който те носят по текущи цени. Временно това им помага, но в дългосрочен план при липса на целенасочена и по-системна държавна политика към селското стопанство, се стига до изтощаване на този тип адаптивност. Трудът на селяните се обезценява и това е най-сериозната последица от депресията, която последица, в самия край на XIX в. в условията на разразилата се икономическа криза ще допринесе допълнително за утежняване на тяхното положение.

Краткият преглед на износа на зърнени храни от Свищов показва, че в България, която е вече част от континенталното икономическо пространство и в която чрез каналите на международната търговия колебанията в европейската икономическа конюнктура достигат много бързо, е било необходимо да се погледне по-сериозна на развитието на селското стопанство, на което се крепи бюджета на държавата и благосъстоянието на населението.

REFERENCES

Annual statistics on trade of the Bulgarian Principality with foreign countries in 1883, 1887, Statisticheskо byuro, Sofia. (in Bulgarian)

Berov, L 1988, 'Changes in the Total Volume and Growth Rates of Agricultural Production in Bulgaria in the XIX Century to 1912' - in *Collection in Honor of Academician Hr. Hristov*, Izdatelstvo na BAN, pp. 102-119, Sofia.(in Bulgarian)

- Boev, B 1898, 'On the price of food', *Spisanie na balgarskoto ikonomichesko druzhestvo*, vol. 3, no. 2, pp. 57-78.
- Bulgarian Almanac for 1897, 1897*, Pridvorna Pечатnitsa, Sofia. (in Bulgarian)
- Economic History of Bulgaria 681-1981*, 1981, Izdatelstvo Nauka I Izkustvo, Sofia. (in Bulgarian)
- Drumeva, M 2018, *The Economic Development of Svishtov and the Activities of the Commercial Companies of Tsvytko Radoslavov in Revival*, PhD Thesis, University of National and World Economy, Sofia. (in Bulgarian)
- Kanitz, F 1995, *Danube Bulgaria and the Balkans*, vol. 1, Izdatelstvo Borina, Sofia. (in Bulgarian)
- Kuznets, I & Nikulin, A 2016, *Cycles and crises of agricultural development: history and modern times*, Moskva.
- Marinova, M 2016, 'To the Question of Change in the Danube River and the Croating Cities in the Foreign Trade of Bulgaria (1878-1912)', *Notifications of the Center for Economic Historical Research 'Town Economy on the Bulgarian Land'*, Varna, pp. 365-386. (in Bulgarian)
- Marinova, M & Vacheva, E 2018, From the History of Trade and banking in svishtov. Trading-and-Banking (money-changing) companies and banking Houses ang Their importance for the town economy (1878-1912)', *Economics 21*, vol. VIII, no 2, pp. 48-123. (in Bulgarian)
- Movement of Bulgaria's Trade with Foreign Countries*, 1895, Darzhavna pechatnitsa, Sofia. (in Bulgarian)
- Parapunsky, J 1987, 'Grigor Nachovich's Contribution to the War of Liberation', in *A compilation of 110 years since the dawn of freedom at Svishtov*, Izdava yubileen komitet, Svishtov, pp. 105-112. (in Bulgarian)
- Popov, K 1899, 'The export of grain foods from Bulgaria during the 10 years period 1888-1897', *Spisanie na balgarskoto ikonomichesko druzhestvo*, vol. 4, no. 5, pp. 202-210.
- Popov, K 1916, *Economic Bulgaria*, Izdatelstvo na BAN, Sofia. (in Bulgarian)
- Statement on the state of the Svishtov district presented to the Svishtov district council at its IV regular session on September 1 1891*, 1891 Pечатnitsa P.A Slavkov, Svishtov, (in Bulgarian)
- Statement of the Svishtov district status presented to the Svishtov district council at its regular session on September 1 1889*, 1889, Pечатnitsa P.A. Slavkov, Svishtov. (in Bulgarian)
- Statement on the state of the Svishtov district, presented to the Svishtov district council at its third regular session on September 1, 1890*, 1890, , Pечатnitsa P. A. Slavkov, Svishtov. (in Bulgarian)

Statement of the Svishtov District in 1894-95, 1895, Dunavsko pechatarsko družhestvo, Svishtov. (in Bulgarian)

Statement of the Svishtov District in 1895-1896, 1896, Skoro-pechatnitsa D. T. Damyanov, Svishtov. (in Bulgarian)

Statistics of the Principality of Bulgaria (Second Volume Foreign Trade of the Principality in 1880-1881), 1883, Darzhavna pechatnitsa. Sofia. (in Bulgarian)

Statistics of Trade of the Bulgarian Principality with Foreign Countries in 1882, 1887, Statisticheskoye byuro, Sofia. (in Bulgarian)

Statistics of Trade of the Bulgarian Principality with Foreign Countries in 1884, 1887, Pechatnitsa B. Proshek, Sofia. (in Bulgarian)

Statistics of Trade of the Bulgarian Principality with Foreign Countries for 1885, 1888, Pechatnitsa B. Proshek, Sofia. (in Bulgarian)

Statistics on Trade of the Bulgarian Principality with Foreign Countries in 1886, 1889, Pechatnitsa D. Valkov, Sofia. (in Bulgarian)

Statistics of Trade of the Bulgarian Principality with Foreign Countries for 1887, 1889, Pechatnitsa pri Statisticheskoye byuro, Sofia. (in Bulgarian)

Statistics of Trade of the Bulgarian Principality with Foreign Countries for 1888, 1899, Pechatnitsa pri Statisticheskoye byuro, Sofia. (in Bulgarian)

Statistics of Trade of the Bulgarian Principality with Foreign Countries for 1889, 1890, Pechatnitsa pri Statisticheskoye byuro, Sofia. (in Bulgarian)

Statistics of Trade of the Bulgarian Principality with Foreign Countries for 1890, 1891, Pechatnitsa Valkov, Sofia. (in Bulgarian)

Statistics on Trade of the Bulgarian Principality with Foreign Countries for 1891, 1892, Knigopechatnitsa Valkov, Sofia. (in Bulgarian)

Statistics of Trade of the Bulgarian Principality with Foreign Countries for 1892, 1893, Knigopechatnitsa Valkov, Sofia. (in Bulgarian)

Statistics of Trade of the Bulgarian Principality with Foreign Countries for 1893, 1894, Darzhavna pechatnitsa, Sofia. (in Bulgarian)

Statistics of Trade of the Bulgarian Principality with Foreign Countries for 1894. 1895, Darzhavna pechatnitsa, Sofia. (in Bulgarian)

Stoyanov, I 1987, 'Charitable Activity of the Russian Slavic Societies in Svishtov and Veliko Turnovo districts during the Liberation War', in *Collection of 110 years since the dawn of freedom at Svishtov*, Izdava yubileen komitet, Svishtov, pp. 93-104. (in Bulgarian)

Trade Statistics of the Bulgarian Principality with Foreign Countries, 1897, Darzhavna pechatnitsa, Sofia. (in Bulgarian)

Hadzhinikolov, V 1985, 'Bulgarian-Russian Trade Relations during the Liberation War and the Temporary Russian Government', in *The Great Powers and the Balkans in modern times*, Izdatelstvo na BAN, Sofia. pp. 122-133. (in Bulgarian)

Tsvetkov, V 2012, *Cycles and crises: theoretical and methodological aspects*. Moskva-Sankt Peterburg.

Yanchulev, B 1930, 'The Agrarian Crisis and Its International Manifestations in Bulgaria', *Spisanie na balgarskoto ikonomichesko druzhestvo*, vol. 29, no. 5, pp. 245-272.

Correspondence address:

Margarita Marinova – Associate professor, PhD

International Business School – Botevgrad

14, Gurko Str.

2140, Botevgrad

Tel: (+ 359) 887 506487

E-mail: mar_stemar@abv.bg